

Urmia University

Ottoman position towards the Emirate of Diriyah

Somayyeh Khosraviravesh¹ and Mohammadhossein Hardani²

1- Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Yasouj University, Yasouj, Iran

2- Department of History, Faculty of Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Received:

2024/06/20

Accepted:

2024/06/29

pp:

24- 34

Keywords:

Ottoman Empire;
Emirate of Diriyah;
Muhammad bin Abd al-
Wahhab;
Salafi;
Wahhabi.

ABSTRACT

The formation of the Emirate of Diriyah in the Arabian Peninsula and challenging the Ottoman Caliphate for more than half a century is one of the most important and fascinating events in the contemporary history of the Islamic and Arab world. Muhammad bin Ab al-Wahhab is the founder of the Salafi movement (Wahhabism) in the Arabian Peninsula. His teachings played an important role in the formation of the Emirate of Diriyah, or as they say, the Islamic Caliphate. This Islamic Emirate had four emirs who were from the Al Saud family and from the famous tribe of Muqrin (Bani Muqrin). They seriously threatened the existence of the Ottoman Caliphate, and they emerged from the city of Daraa, which was a hard-to-reach and strong city. They established their capital and led their expansionist attacks from there, ruled over the entire Arabian Peninsula for half a century, invaded Ottoman possessions such as Shalem, Iraq, and destroyed Shiite shrines in the cities of Najaf and Karbala, as the slogan of the revival of tradition. Their goal was to revive the Sunnah of the Prophet and monotheism. They had inherited these thoughts and ways from Sheikh Muhammad bin Abd al-Wahhab. Muhammad bin Abd al-Wahhab declared his call to fight polytheism and heresy and gathered many disciples around him. His views on the beliefs of Muslims were more than extreme. Muhammad bin Abd al-Wahhab, by going to Diriyah and pledging allegiance to the Saudi emir Diriyah, laid the groundwork for the establishment of this emirate in line with the same slogan and entered into a war and exhausting battles with the Ottoman caliphate.

Citation: Khosraviravesh, S. & Hardani, M. H. (2024). Ottoman position towards the Emirate of Diriyah. *Journal of Historical Findings*, 1(1), 24-34.

© The Author(s).

Publisher: Urmia University.

DOI: <https://doi.org/10.30466/jhf.2024.121518>

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.1.3.4>

Extended Abstract

The Emirate of Diriyah, or the first Saudi state (1446 AD-1115 AH), is a government that was formed by the agreement between Amir Muhammad bin Saud and Sheikh Muhammad bin Abd al-Wahhab. This government took the entire Arabian Peninsula under its control, and its capital was the city of Diriyah in Najd near Riyadh. This government had four emirs, and when it reached its peak, it threatened Shamat and Iraq, which were Ottoman regions, and even attacked Najaf and Karbala and destroyed Shiite shrines and institutions. Muhammad bin Abd al-Wahhab played an important role in the formation of this government. He based his da'wah on monotheism, worship, fighting polytheism and disbelief, implementing the divine law, and putting an end to heresy. He swore allegiance to the emir of the city of Diriyah Manbi to comply with the principles of his da'wah (invitation), and his da'wah became the foundation of this jihadi government, and by attacking the surrounding cities and tribes, they announced the uprising of their government. Muhammad bin Abd al-Wahhab's invitation and the subsequent formation of the Saudi government centred on Diriyah in the lands that were subject to the Ottoman Caliphate, as well as his invitation to return to early Islam, were in ideological and political conflict with the institution of the Ottoman Caliphate. The Ottoman Caliphate realized the danger of the Saudi government by expanding its borders and invading Iraq and the threat of Syria and asked its governors in Iraq and Syria to confront and destroy that new-born and jihadist government, but the governors of Iraq and Syria were unable to confront this government until the Ottoman sultan Selim III was forced to ask for help from Muhammad Ali Pasha, the ruler of Egypt, and entrusted him with the removal of the Diriyah government. Muhammad Ali Pasha chose his son Tusun to command the war against the government of Diriyah, and the war broke out between them and continued until Tusun died during the war. His mission was assigned to Muhammad Ali Pasha's eldest son Ibrahim Pasha. Ibrahim Pasha conquered Diriyah in 1888 AD/1234H during a tough war and siege of Diriyah and sent its last emir, Abdullah bin Saud, to Astana, one of the Ottoman cities, and executed him there. With the execution of Abdullah bin Saud, the first government was also destroyed, and the Ottoman government

was able to impose its rule on the Arabian Peninsula again.

Harford Jones' summary of the history of Wahhabis only dealt with the invitation of Muhammad Abd al-Wahhab and the formation of the Wahhabi government and did not say anything about the position of the Ottoman government towards it.

The book of the departure of the Wahhabiyyah Ali Caliphate of the Ottomans by Yasin Ali is about the uprising of Muhammad bin Abd al-Wahhab and the opinions of his contemporary scholars regarding the call of Muhammad bin Abd al-Wahhab.

The book is about the situation of Najd, such as the emergence of Sheikh Muhammad bin Abd al-Wahhab and its political, social, and economic situation. It only examines the situation in Najd, from which invitation emerged.

Al-Othmaniyeon and Al Saud by Zakaria Ghorshon (1745-1914) is a collection of documents on the relations between the Saudi family and the Ottoman government, which generally deals with the position of the Ottoman government regarding the invitation of Muhammad bin Abd al-Wahhab.

This research seeks to explain the position of the Ottoman Caliphate regarding the formation of the Diriyah state.

The rise of Muhammad bin Abd al-Wahhab and his hard and extremist thoughts should be considered related to the socio-political situation of Najd, and of course the influence of the environment of that region, his call and slogan of returning to the tradition of the predecessor or the original tradition from the very beginning, in addition to the changes in the religious dimension, later it also brought politics. He had the dream of forming an Arab Islamic caliphate by relying on the Sunnah, that is, by relying on the temperament and character of Hanbali jurisprudence, which can be considered harsh and strict. For this reason, Muhammad bin Abd al-Wahhab along with his followers killed anyone who opposed them under the pretext of the Prophet's Sunnah or polytheism, and this is the same issue that the Saudi ruler in Diriyah understood and welcomed him warmly to use Muhammad bin Abd al-Wahhab to advance his goals and very quickly they pledged allegiance to one another and advanced his goals with the power of the sword and conquest. Under the pretext of

reforming and returning to the tradition of the new state, the foundation of Diriyah also considered its government as a caliphate. The attack on the holy shrines and the destruction of the court respected by the Shias took place accordingly, which meant defiance and non-acceptance of the Ottoman Caliphate. In general, due to the distance of Najd from other Ottoman regions and the lack of a strong central government and other problems, the Ottomans, in the beginning, did not understand the danger of Diriyah and therefore, their initial actions were not very strong and controlling, and once the danger understood, the work was over, and Diriyah was rapidly expanding and developing. Finally, assigning the mission of destroying Diriyah to Muhammad Ali Pasha, the powerful governor of Egypt, was successful because Egypt, under the rule of Muhammad Ali, had more coherence and order than other Ottoman states. Therefore, he was able to end the new caliphate in Diriyah, but the idea of establishing

the Islamic Emirate remained, and finally, the descendants of Al Saud, relying on the idea of Muhammad bin Abd al-Wahhab, ended the Ottoman caliphate in the Arabian Peninsula by forming the second and finally the third Saudi government.

Declarations

Funding: This research received no external funding.

Authors' Contribution: Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Acknowledgments: The authors would like to thank the manuscript reviewers whose invaluable feedback improved the quality of the manuscript.

موضع عثمانی در قبال امارت درعیه

سمیه خسروی روش^۱ و محمدحسین حردانی^۲

۱- گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

۲- گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
تشکیل امارت درعیه در جزیره العرب (۱۱۵۷ ق/ ۱۴۴۶ میلادی) و به چالش کشیدن خلافت عثمانی بیش نیم قرن در بخشی از متصرفات عربی خود از حوادث بسیار مهم و جذاب تاریخ معاصر جهان اسلام و عرب است. محمد بن عبدالوهاب، بنیان‌گذار جنبش سلفی گری (وهابیت) در شبه جزیره عرب و تعالیم او نقش مهمی را در تکوین امارت درعیه یا به قول خودشان خلافت اسلامی داشت. این امارت اسلامی چهار امیر داشت که از خاندان آل سعود و از قبیله معروف مقرن (بنی مقرن) بودند و موجودیت خلافت عثمانی را به شدت تهدید می‌کردند و از شهر درعیه (درعا) که شهر صعب العبور و مستحکمی بود ظهور کرده و آنجا را نیز پایتخت خویش قرار دادند. آن‌ها حملات توسعه طلبانه خود را از آنجا رهبری می‌کردند و نیم قرن بر سر تا سر شبه جزیره عربی حکومت حاکم بودند و بر متصرفات عثمانی مانند شلم عراق هجوم آورده و مقدسات شیعیان در شهرهای نجف و کربلا را تخریب کردند زیرا شعار احیای سنت پیامبر را تبلیغ می‌کردند و هدفشان احیای سنت پیامبر و توحید بود آنان این افکار و طریقت را از شیخ محمد بن عبد الوهاب به ارث برده بودند. محمد بن عبد الوهاب دعوت خود را برای مبارزه با شرک و بدعت عنوان کرد و مریدان بسیاری را اطراف خود جمع کرد. دیدگاه‌های او در مورد اعتقادات مسلمانان بیش از پیش افراطی بود. محمد بن عبدالوهاب سر انجام رفتن به درعیه و بیعت با امیر سعودی درعیه زمینه را برای تأسیس این امارت مهیا کرد. امارت درعیه نیز در راستای همین شعار تأسیس و با خلافت عثمانی وارد جنگ و نبردهای طاقت فرسایی شد. خلافت عثمانی بعد تلاش‌های بسیاری با کمک والی مصر توانست به عمر این امارتی که بیش از نیم قرن موجودیت آن را تهدید می‌کرد خاتمه دهد.	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۳۱</p> <p>پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹</p> <p>صص: ۲۴-۳۴</p> <p>واژگان کلیدی: خلافت عثمانی، امارت درعیه، محمد بن عبدالوهاب، سلفی، وهابی.</p>
<p>استناد: خسروی روش، سمیه؛ و حردانی، محمدحسین. (۱۴۰۳). موضع عثمانی در قبال امارت درعیه. نشریه یافته‌های تاریخی، ۱(۱)، ۲۴-۳۴.</p> <p>© نویسنده‌گان </p> <p>ناشر: دانشگاه ارومیه.</p> <p>DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2024.121518</p> <p>DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.1.3.4</p>	

مقدمه

دولت درعیه یا همان دولت سعودی اول (۱۱۵۷ ق - ۱۴۴۶ م) دولتی است که از توافق میان امیر محمد بن سعود و شیخ محمد بن عبد الوهاب تشکیل شد. این دولت تمامی شبه جزیره عرب را زیر سلطه خود برد و پایتخت آن شهر درعیه در نجد حوالی الریاض کنونی بود. این دولت چهار امیر داشت و در زمان به اوج رسیدن شامات و عراق را که اقلیمی عثمانی بودند تهدید کرد و حتی به نجف و کربلا هجوم بردند و مقدسات و مدارهای شیعی را تخریب کردند. محمد بن عبد الوهاب در تشکیل این دولت نقش مهمی ایفا کرد. وی اساس دعوت خود را بر پایه توحید، عبادت، محاربه با شرک و کفر، تطبیق شریعت الهی و پایان دادن به بدعت استوار کرد. او با امیر شهر درعیه منبئ بر رعایت اصول دعوتش بیعت کرد و این دعوت او، پایه و اساس این دولت جهادی شد و با هجوم آوردن به شهرها و قبائل اطراف قیام دولت خود را اعلام کردند.

دعوت محمد بن عبد الوهاب و به تبع آن تشکیل دولت سعودی به مرکزیت درعیه در سرزمین هایی که تابع خلافت عثمانی بودند و همچنین دعوت او برای بازگشت به اسلام اولیه در تعارض عقیدتی و سیاسی با نهاد خلافت عثمانی بود. خلافت عثمانی خطر دولت سعودی را با گسترش مرزهایش و هجوم به عراق و تهدید شام متوجه شد و از والیان خود در عراق و شام خواست تا با آن دولت تازه نفس و جهادی مقابله کنند و آن را از بین ببرند، اما والیان عراق و شام توانایی مقابله با این دولت را نداشتند تا آن که سلطان عثمانی سلیم سوم ناچار شد از محمد علی پاشا حاکم مصر در خواست کمک کند و از میان برداشتن دولت درعیه را بر عهده او گذاشت. محمد علی پاشا فرزندش طوسون را برای فرماندهی جنگ علیه دولت درعیه انتخاب کرد و جنگ میان آنان در گرفت و ادامه داشت تا آن طوسون در اثنا عملیات جنگی وفات یافت و مأموریت او به فرزند ارشد محمد علی پاشا ابراهیم پاشا محول شد. ابراهیم پاشا در طی جنگی سخت و محاصره درعیه و شکست ارتش آن در سال ۱۲۳۴ ق / ۱۸۸۸ م درعیه را فتح کرد و آخرین امیر آن عبدالله بن سعود را روانه آستانه، یکی از شهرهای عثمانی کرد و در آنجا او را اعدام کرد. با اعدام عبدالله بن سعود دولت اول نیز از بین رفت و دولت عثمانی دوباره توانست حاکمیت خود بر شبه جزیره عرب را تحمیل کند.

این پژوهش در پی آن است تا موضع خلافت عثمانی در قبال تشکیل دولت درعیه را تبیین نماید. پژوهش های مشابه را می توان در موارد زیر بررسی نمود:

موجز تاریخ الوهابیین از هارفرد جونز فقط به دعوت محمد عبد الوهاب و تشکیل دولت وهابيون پرداخته و چیزی راجع موضع دولت عثمانی در قبال آن نگفته است.

کتاب خروج الوهابیه علی الخلافه العثمانیه از یاسین علی راجع به قیام محمد بن عبد الوهاب و نظریات علما معاصر او راجع به دعوت محمد بن عبد الوهاب ایست.

کتاب اوضاع نجد قبیل ظهور شیخ محمد بن عبد الوهاب و اوضاع سیاسی اجتماعی و اقتصادی نجد است و فقط اوضاع نجد که دعوت از آنجا ظهور کرد را مورد بررسی قرار داده است.

العثمانيون و آل سعود از زکریا کورشون (۱۹۱۴-۱۷۴۵ م) مجموعه اسنادی از روابط میان خاندان سعودی و دولت عثمانی است که به صورت کلی به موضع دولت عثمانی راجع به دعوت محمد بن عبد الوهاب پرداخته است.

اوضاع نجد مقارن قیام امارت درعیه

سرزمین نجد یکی از مناطق وسطی (مرکزی) شبه جزیره عربی است و قرن ها گذشت بدون آنکه در نجد و توابع آن حکومت یا امارتی سر کار بیاید و بی حکومتی رواج داشت. نجد همچون حجاز دارای اهمیت دینی و سیاسی نبود اما در قرن دهم هجری مقارن با (شانزده میلادی) برای شبه جزیره عرب بسیار مهم و حیاتی به شمار می رفت. در این قرن قدرت های استعماری اروپا در تلاش بودند تا سواحل شبه جزیره عربی را مورد تملک خود قرار بدهند. آن زمان حجاز و یمن و شرق جزیره العرب ضمیمه خلافت عثمانی بود.

به دلیل اینکه نجد خاستگاه امارت درعیه (اول) و خاندان سعودی است، پس مطالعه اوضاع نجد ضروری و واجب است. پس از ضعف دولت الاخضریه که بنیانگذار آن محمد بن یوسف علوی در یمامه بود، نجد بیشتر از گذشته در معرض تفکیک و چند پارچگی قرار گرفت و باعث شد تا امارت های مجاور نجد مانند الاحساء (قطیف) و اشراف مکه و آل آجود قرار بگیرد. آل آجود در نیمه قرن

اول هجری (پانزدهم میلادی) متوجه نجد شد و حملات خود را بر نجد و قبائل آن در دستور کار خود قرار داد (العثیمین، ۲۰۱۰: ۱۵-۱۸). گویا آل اجود بر نجد اعمال نفوذ داشتند، چون منابع یکی از مشهورترین حکام آل اجود یعنی اجود بن زامل را رئیس اهالی نجد و سرور آنجا ذکر کرده است (العثیمین، ۲۰۱۰: ۱۵-۱۸).

اما این امارت (آل اجود) در نتیجه اختلافات داخلی و دخالت‌های پرتغال تداوم نیابد و به دست راشد به مغامس در سال ۹۳۲ هجری (۱۵۲۵ م) از بین رفت. همه‌ی این حوادث مقارن با هجوم پرتغالی‌ها از سمت دریا و پیشروی عثمانی در حوزه ممالیک بود. هنگامی که سلطان عثمانی در سال ۹۲۵ هجری قمری (۱۵۲۵ م) بر ممالیک پیروز شد و حجاز به طور رسمی تحت نفوذ عثمانی قرار گرفت، از آن به بعد تمام شبه جزیره عرب مورد توجه خلافت عثمانی واقع شد تا از آن مقابل پرتغالی‌ها دفاع کنند. عثمانی همچنین توانست در یمن پیشروی کنند و هم زمان پرتغالی‌ها در سال ۹۶۳ هجری قمری (۱۵۵۰ م) بر الاحساء چیره شدند. در اینجا بود که اشراف مکه فرصت را مغتنم شمرده و در زمان حسن بن ابی بر نجد و شهرهای آن یورش بردند. در این زمان قدرت عثمانی به دلیل مشکلات داخلی و خارجی در الاحساء روبه افول رفته و بنی خالد توانستند به ریاست برکات نیروهای عثمانی در الاحساء رایشکست دهند و در سال ۱۰۸۰ هجری (۱۶۶۹ م) از آنجا بیرون برانند (العثیمین، ۲۰۱۰: ۲۲-۲۳).

نجد در مقایسه با دیگر سرزمین‌های شبه جزیره عربی، کمتر در معرض اختلاط با مردم غیر عرب داشت و دلیل آن دوری از شهرهای متمدن و پر جمعیت بود. جامعه نجد ایلی و قبیله‌ای بود و غالباً مردم نجد به قبائل معروفی منتسب هستند، اما افرادی هستند که اصلاً عرب نیستند و به دلایل مختلفی مانند آمدن به حج یا برده وارد نجد شده و آنجا ساکن شدند. مردم نجد به دو دسته بدوی و شهری تقسیم می‌شدند. مردم نجد بر مذهب حنبلی و از مذاهب چهار گانه اهل سنت بودند (العثیمین، ۲۰۱۰: ۲۳-۲۶).

شیخ محمد بن عبد الوهاب و جنبش وهابیت و بیعت درعیه

محمد بن عبد الوهاب از شخصیت‌های تأثیر گذار و مهم در جنبش وهابیت بود و در تشکیل امارت درعیه آل سعود نقش بسیار مهمی ایفا کرد. جنبش او در ابتدا دینی و بعدها سیاسی شد و از نجد به تمامی شبه جزیره عربی راه یافت و تهدید بسیار جدی برای خلافت عثمانی به شمار می‌رفت.

محمد بن عبد الوهاب از خاندان آل مشرف که تیره‌ای از آل وهبه از بطون قبیله تمیم هستند. محمد بن عبد الوهاب بن سلیمان بن علی بن احمد بن راشد است، جد او سلیمان از علمای نجد در قرن یازدهم هجری بود و پدرش عبد الوهاب در ابتداء قاضی شهر عیینه اما در سال ۱۱۳۹ هجری قمری قاضی شهر حریملاء شد. محمد بن عبدالوهاب در خاندان عالم در شهر عیینه سال ۱۱۱۵ هجری قمری (۱۷۰۳ م) به دنیا آمد و به دست پدرش علم آموخت و قرآن را از کودکی حفظ کرد، چنان که فقه و تفسیر و حدیث را تلمذ کرد (بن علی، ۲۰۱۴: ۹).

پس از آنکه به مرحله رشد و نمو رسید و مردی بالغ شد، برای طلب علم به شهرهای مختلف سفر کرد. ابتدا برای ادای حج به مکه رفته و بعد از آن برای تحصیل نزد شیخ ابراهیم نجدی به مدینه منوره رفت. پس از مدینه به نجد و بعد از نجد به شام و از شام آهنگ بصره کرد، در بصره فقه و حدیث را از جماعت بسیاری آموخت. وی در بصره احادیث بسیاری را نیز یادداشت کرد. هم زمان با اقامتش در بصره از شرک و بدعت‌هایی اتفاق می افتاد تبری و بیزاری می‌جست و مردم را به توحید خدا و هدایت به راه راست دعوت می نمود. محمد بن عبد الوهاب چون مکرراً عقاید خود را تبلیغ می‌کرد، گروهی از مردم بصره از او آزرده شده و سپس وی را از آن شهر اخراج کردند. از آنجا قصد رفتن به شام را کرد اما چون دارایی او در بین راه گم شد از رفتن منصرف شد و به الاحساء نزد شیخ عالم عبدالله بن محمد شافعی رفت و آنجا ماند و بعد از ترک آنجا به شهر حریملاء رفت. چون پدرش از عیینه در سال ۱۱۱۳ هجری به آنجا منتقل شده بود و حاکم آن شهر فوت شده بود و فرزندش جانشین او شد به دلیل نزاع شخصی با او، پدر محمد را از قضاوت آنجا کنار گذاشت. محمد بن عبد الوهاب سالیان طولانی همراه پدرش ساکن بود و سرپرستی پدرش را بر عهده داشت تا آنکه پدرش در سال ۱۱۵۳ هجری قمری در گذشت (ابن غنام، ۱۹۴۹: ۳۰۰).

در اینجا محمد بن عبد الوهاب دعوت خود را علنی کرد، مظاهر شرک و بدعت را به شدت انکار نمود و شروع به تبلیغ شریعت اسلامی نمود، سنت پیامبر محمد (ص) را زنده کرد، در امر به معروف و نهی از منکر کوشش بسیاری کرد و در این راه از تهدید و

سرزنش مردم و علی‌الخصوص علما هراسی نداشت. او مردم خواص و عوام را نصیحت کرد. بعد از آنکه شهرتش در تمام منطقه الارض پیچید یعنی در حریملاء عیونه، درعیه و الریاض، مردمان زیادی گرد او آمدند و کتاب‌های تفسیر و حدیث و فقه برای او می‌خواندند. در آن هنگام محمد بن عبد الوهاب کتاب التوحید را نگارش کرد. مردم در این زمان به دو دسته تقسیم شدند، برخی با او و برخی دیگر علیه او دعوتش را انکار و به نزاع با او برخاستند که گروه دوم یعنی مخالفان تعدادشان بیشتر بود. اگر چه این حوادث سران شهر حریملاء از دو قبیله بودند اما همگی نیای واحد داشتند و هر کدام از این دو قبیله خود را حاکم شهر می‌دانست و حاکم واحدی نداشت. بردگان این دو قبیله نیز در آنجا ساکن بودند که در فسق و فجور غرق بودند و شیخ در صدد نصیحتشان بر آمد تا امر به معروف نهی از منکر را در حق آنان انجام دهد اما آن بندگان تصمیم به قتل او گرفتند و نقشه قتل او ناکام ماند و شیخ از حریملاء به عیینه رفت (ابن غنام، ۱۹۴۹: ۸۴).

حاکم آن شهر عثمان بن محمد بن معمر بود که محمد بن عبدالوهاب را مورد تکریم قرار داد و شیخ در آنجا با جوهره بنت عبدالله بن معمر ازدواج کرد. شیخ محمد اصول دعوت و همکتری را به عثمان پیشنهاد داد، او دعوت را اجابت کرده و به عوام و خواص مردم دستور پیروی را داد.

در عیینه و اطراف آن ضریح و مساجد و بناهای متروکه زیادی مردم برای صحابه و اولیاء ساخته بودند و جمع کثیری از مردم برای تبرک نزد آن می‌رفتند اما شیخ به یارانش دستور تخریب آن قبور و قطع درختان را داد. مردم در طی مشاهده کارهای او و نوشتن نامه‌ای برای علماء بصره، حرمین (مکه و مدینه) از علماء در خواست کمک کردند و بر عثمان فشار آوردند تا او را از شهر اخراج کند. عثمان از شیخ در خواست خروج از شهر را کرد و شیخ از عیینه خارج شد (ابن غنام، ۱۹۴۹: ۸۵).

محمد در سال ۱۱۵۷ یا ۱۱۵۸ هجری قمری عیینه را به مقصد درعیه ترک کرد. وی شب اول را نزد عبدالله بن سویلم سپری کرد و روز بعدی به خانه شیخ احمد بن سوالم رفت. محمد بن سعود امیر درعیه هنگامی که در باره قدم شیخ محمد شنید به همراه دو برادر خویش یعنی مشاری و ثنیان نزد شیخ آمدند و او را مورد احترام و تکریم قرار دادند. شیخ محمد در مورد آنچه بر مردم نجد از بدعت و شرک نزد آنان رواج پیدا کرده بود با امیر درعیه سخن گفته و چون امیر درعیه قصد و نیت و توحید محمد را درک کرده خطاب به شیخ گفت این همان دین خدا و رسولش پس آگاه باش که در هر وقت که بخواهی تو را مدد خواهیم داد و جهاد با هر کسی مخالف تو بود می‌کنیم اما می‌خواهم دو شرط برایت بگذارم اگر جهاد کردیم و خداوند دیار را بر ما گشود بیم آن دارم که از نزد ما بروی و کسان دیگری را بر ما ترجیح دهی و دومی آن است که من قانونی به نام ثمار در درعیه وضع کردم و می‌ترسم که بعدها بگویی از مردم نجد ثمار نگیری. شیخ در مورد اول گفت دستت را بیار تا با تو که خون من و تو یکی است بیعت کنم و راجع به دومی از خدا خواهانم فتوحات و غنائم بی شماری نصیبت گردد (ابن غنام، ۱۹۴۹: ۸۵).

طبق سخن بدست آمده که بن غنام یکی از مریدان و شاگردان محمد بن عبدالوهاب بود نقل می‌کند، آن است که اصول دعوت محمد بن عبدالوهاب نه فقط دینی بلکه سیاسی و برای تشکیل یک حکومت نیز بوده است. مورخان این بیعت را بیعت درعیه نامیده‌اند که بیعت درعیه اساس و پایه امارت درعیه آل سعود است.

اصل و نسب آل سعود

آل سعود نوادگان مانع المریدی از قبیله آل مقرن هستند. در سال ۸۵۰ هجری قمری مانع بن ربیعہ نیای آل مقرن از شهر دروع معروف به درعیه از نواحی القطیف مهاجرت کرده و از طرف حاکم آن شهر ناحیه اداره الملیبید و غصیبه از توابع درعیه به او سپرده شد، سپس مانع به عمران و آبادی دو ناحیه مذکور پرداخت و به همراه فرزندانش ساکن آنجا شد. بعدها مانع فوت شد و فرزندش ربیعہ جای پدر را گرفت و مردمان بسیاری را دور خود جمع کرد، سپس فرزند ربیعہ موسی در زمان پدر خویش رئیس قوم خود شد و خواست که پدر خود را بکشد، پدرش به عیینه متواری شد. موسی مریدان زیادی را به دور خود جمع کرد و بعد از او فرزندش ابراهیم جانشین او شد. ابراهیم فرزندانش عبدالرحمن، عبدالله و مرخان بودند. فرزندان مرخان ربیعہ و مقرن نام دارند. سعود بن محمد بن مقرن چهار فرزند داشت و آنان به ترتیب محمد، مشاری، ثنیان و فرحان هستند پدر آنان سعود در سال ۱۱۳۷ هجری قمری از دنیا رفت (ابن بسام، ۲۰۰۰: ۳۰)، پس باید گفت که آل سعود مقرنی هستند.

امارتی که بعدها نوادگان مقرن یا همان سعودی‌ها تشکیل دادند چهار حاکم داشت که به حکام امارت درعیه اول معروف شدند و به ترتیب عبارتند از سعود بن محمد بن مقرن، محمد بن سعود بن محمد، عبد‌العزیز بن محمد بن سعود و آخرین آنان سعود بن عبدالعزیز بن محمد (بن ذهلول، ۱۹۶۱: ۷-۸) است. پایتخت و مرکز امارت آل سعود شهر درعیه بود که شهر درعیه از همان اول مقر آل سعود بود. درعیه در دو طرف وادی العرض که سلسله کوه‌های العارض از آنجا می‌گذرد واقع شده است (العیسی، ۱۹۹۶: ۱۱).

موضع خلافت عثمانی در قبال تشکیل امارت درعیه

حسین خلف‌الشیخ خزعل بیعت محمد بن عبدالوهاب با حاکم درعیه را بیعت الکبری (بزرگ) می‌خواند (شیخ خزعل، ۱۹۶۸، ۱۶۱). احتمالاً از این رو حسین خلف آن را بیعت بزرگ می‌نامد زیرا منجر به تأسیس امارتی شد که خود را خلافت می‌نامید و هدف آن بیرون کشیدن خود از یوغ عثمانی بود.

هنگامی که دعوت اصلاحی (بازگشت به اصول سلف) در منطقه نجد انتشار یافت و موفق به تشکیل امارت درعیه در سال ۱۱۵۷ هجری قمری (۱۷۴۴ میلادی) شد. خلافت عثمانی از آن بی‌خبر بود تا آن که از طریق امیر مکه شریف مسعود با خبر شد امیر مکه در این نامه از شخصی که اهالی عیینه از توابع نجدات است سخن می‌گوید و یاد آور می‌شود که فتوا صادر می‌کند. خلافت عثمانی در جواب نامه او برایش نوشت تا شخص یاد شده را قانع کند و به حاکم جده و مفتی حرم مکی عثمان پاشا دستور داد تا با آمیز مکه همکاری کنند (جارشلی، ۲۰۰۳: ۱۷۹).

در این زمان بود که شریف مکه وفات یافت و بعد از مرگش اوضاع مکه دگرگون شد و آن بلاد در گیر شورش و جنگ‌های داخلی شد. در این حال بود که دولت وهابی سعودی از اوضاع پیش آمده استفاده کرده و شروع به گسترش محدوده خود کرد. عبد‌العزیز اول توانست اصول دعوت را در تمامی شبه جزیره عربی و خارج از آن یعنی سوریه و عراق و حتی آسیای مرکزی و خارج از جهان عرب رواج دهد (بیربی، ۱۹۶۰: ۴۸).

در آن هنگام بود که قبائل برای بیعت نزد حکام درعیه می‌آمدند. به طور کلی باید گفت که بیعت کردن یک سنت دیرینه بود که قبائل اهمیت آن را درک می‌کردند و طرفین (حکام درعیه و قبائل) ارزش آن را می‌دانستند. بعد از آنکه که امارت درعیه قبائل مجاور را با خود متحد کرد، یورش خود را به نواحی همسایه شروع کرد. آنان در اول به شهر ریاض که در نزدیکی درعیه قرار داشت، هجوم آوردند چون حاکم آنجا دعوت آنان را نپذیرفته بود. بعد از ریاض آنان مناطق نجد را یکی پس از دیگری به تصرف خود در آوردند و قبائل را نیز غارت کردند. چون مخالفت با آنان در نجد قوت گرفت پس ناچار شدند و به حملات خود افزودند حتی به الاحساء لشکر کشی کردند اما بی‌نتیجه از آنجا برگشتند ولی محمد بن سعود نمی‌توانست به شهرهای بزرگ یورش ببرد زیرا از واکنش خلافت عثمانی می‌ترسید. وی کمی قبل از مرگش دو فرزند خود یعنی عبدالله و عبد‌العزیز را فرا خواند و از آنان خواست تا روند مسالمت آمیز با خلافت عثمانی را در پیش بگیرند. بعد از مرگش فرزند او عبد‌العزیز جانشین او شد عبد‌العزیز داماد محمد بن عبد‌الوهاب بود (کورشون، ۲۰۰۵: ۴۶).

جانشینی عبدالعزیز را باید صفحه‌ای نو در امارت درعیه دانست چون در زمان او توجهات به خارج از جزیره العرب معطوف شد و بر خلاف پدر خود بی‌بی‌بی از خلافت عثمانی نداشت.

محمد بن عبد‌الوهاب که شهرتش خیلی پیچیده و به شیخ نجدی معروف گشته بود و قبل از آن در بصره و الاحساء و مکه شناخته شده بود اما گسترش آوازه او اختلافات زیادی را حول شخصیت او ایجاد کرد. برخی از علما او را کافر و خارجی تلقی کردند که در مقدمه آنان برادرش سلیمان بن عبدالوهاب قاضی حريم‌های بود (الریحانی، ۱۹۸۱: ۴۱) بلکه وهابیان حتی مردی را که از طرف برادرش حامل نامه ای برایشان بود را کشتند (کورشون، ۲۰۰۵: ۴۶).

کشتن مردی که فقط حامل نامه برای آنان بود و مخالف فکرشان حاکی از متشدد بودن وهابیان نسبت به آموزه‌های خود است. در زمان عبدالعزیز آنان به اطراف حجاز و عراق یورش بردند و همچنین متوجه الاحساء شدند (جودت پاشا، ۱۳۰۸: ۱۹۲). الاحساء یک منطقه مهم و استراتژیک و دوازده شبه جزیره عربی روه بیرون به شمار می‌رفت حمله به آنجا دارای هدفی اقتصادی تجاری برای این امارت نوپا داشت.

مقصد بعدی آنان حجاز بود چون حجاز اهمیت دینی برای وهابیان داشت امیر مکه سرور بن مساعد (۱۷۸۸ م) در سال ۱۷۷۰ م عنوان کرد که به وهابیان به شرط پرداخت مالیات اجازه ادای حج را خواهند داشت اما آنان از قبول این شرط خود داری کردند و به غارت اطراف حجاز پرداختند و جنگ را ترجیح دادند (جودت پاشا، ۱۳۰۸: ۱۹۳).

شریف سرور که خطر قدرت وهابیان را می‌دانست برای باب‌العالی نامه نوشت و از آنان برای رها یابی از خطر وهابیان چاره اندیشی خواست.

باب‌العالی از والیان بغداد، موصل، شام و جدّه در خواست کمک کرد (شارل، ۲۰۰۱: ۲۸۰). در سال ۱۸۰۰ م زد و خوردی بین قبیله شیعی مذهب خزعل که برای زیارت به کربلا آمده بودند و وهابیان که برای تجارت در آنجا بودند درگرفت و نزدیک به سیصد تن از وهابیان کشته شدند و چون خبر این حادثه به گوش سلیمان پاشا والی بغداد رسید در صدد آن برآمد تا قبیله خزعل را تنبیه نماید زیرا به خوبی قدرت وهابیان را می‌دانست و حتی پیکی برای استمالت امیر درعیه فرستاد اما او منطقه شامیه که منطقه مرزی و از مقابل حدود امارت درعیه آغاز و تا بصره امتداد دارد را خواستار شد (شارل، ۱۹۶: ۲۰۰۱). منطقه شامیه یک منطقه مهم و حیاتی بود این منطقه راه تجاری بود و علاوه بر آن ایستگاه تجاری نیز محسوب می‌شد شاید هدف امیر سعودی تسلط به این راه و افزایش قدرت اقتصادی و تجاری دولت نو پای خود بوده است.

مذاکرات نتیجه نداشت والی بغداد سپاهیان خود را مجهز کرد و در آن سو امیر عبدالعزیز ده هزار نفر تحت فرمان فرزندش سعود به سوی کربلا روانه کرد. در آن هنگام اهالی کربلا مشغول عزاداری ایام محرم بودند صبح ۲۰ آپریل ۱۸۰۱ میلادی، وهابیان از غرب کربلا به آن شهر وارد شدند و ضریح امام حسین (ع) را تخریب و بسیاری از نقره‌ها و طلاها را غارت کردند. در این هجوم بیش از پنج هزار نفر که اکثریت آنان شیعه بودند بسیاری کشته و تعداد اسیر شدند. میان کشته‌ها و اسیران تعداد ایرانی بودند و شاه ایران بعد از این حادثه به دولت مردان خود دستور داد لباس سیاه بر تن کنند و در نامه‌ای از سلیمان پاشا پرداخت دیه ایرانیان را خواستار شد در غیر این صورت تهدید به ورود بغداد با سپاهیان خود کرد (کوروشون، ۲۰۰۵: ۶۴). بعد از این ماجرا والی بغداد خبر را به باب‌العالی رساند، باب‌العالی نیز دستور داد تا همه امکانات برای حمله به درعیه مهیا شوند. سلیمان پاشا سپاهی متشکل از بدویان منتفک، شمر، ظاهر و کعب برای حمله روانه کرد اما این سپاه راه به جایی نبرد (نوار، ۱۹۸۶: ۳۹). انتخاب سپاهی عمدتاً از جنوب عراق که شیعی هستند نشان از مذهبی بودن جنگ در تفکرات والی بغداد را نشان می‌دهد چون به خوبی از تضاد بین سلفی‌ها و شیعیان با خبر بود.

بعد از سلیمان پاشا علی پاشا والی جدید بغداد شد و او شخصی به نام حاج عثمان را با لباس مبدل درویش به درعیه فرستاد و شخص مذکور در مسجدی امیر عبدالعزیز را با ضربه چاقو به قتل رساند (شیخ خزعل، ۱۹۶۸: ۳۷۷). بعد از او فرزندش سعود بن عبدالعزیز جانشین او شد که وی قبلاً فرماندهی سپاه را بر عهده داشت و در میان وهابیان به سعود الکبیر (سعود بزرگ) معروف است و در زمان وی بود که حجاز ضمیمه درعیه شد (کوروشون، ۲۰۰۵: ۶۴).

در سال ۱۸۰۶ م وهابیان با تسلیم شریف مکه آنجا را فتح و به امارت خود ملحق کردند ولی شریف مکه را در مقام خود باقی گذاشتند. بعد از فتح مکه ذکر نام خلیفه عثمانی از خطبه افتاد و آن را ملغی اعلام کردند (ابن عاصم، بی تا: ۳۰۶/۱). هنگامی آنان توانستند حجاز تحت کنترل خود در بیاورند یورش‌های خود را متوجه شامات کردند (کوروشون، ۲۰۰۵: ۸۱).

از طرفی دیگر مبلغان خود برای ترویج مذهب خود به نواحی مختلف اعزام و به پیشروی خود ادامه می‌دادند تا آنکه جوف در سال ۱۷۹۰ م و سپس الکرک در سال ۱۸۰۶ و حوران سال ۱۸۰۹ به دست آنان سقوط کرد (فردریک ج بیک ۱۹۹۸: ۱۷۷). بعد از آنکه والیان عراق در برابر سلفی‌ها شکست خوردند و اشراف مکه نتوانستند کاری از پیش ببرند خلافت عثمانی گرفت تا محمد علی پاشا والی مصر را مأمور بر اندازی امارت سعودی کند (موسیل، ۲۰۰۸: ۸۰).

حمله اول سپاهیان مصر در ۱۹ رجب ۱۲۲۶ هجری قمری / ۱۸۱۱ میلادی در دو نوبت انجام گرفت. سپاه مصری متشکل از هشت هزار سرباز و پنج توپ خانه بود که به وسیله کشتی حمل می‌شدند و سربازان از راه دریایی بندر عقبه به ینبع تحت فرماندهی احمد طوسون فرزند ارشد محمد علی پاشا سفر کردند ینبع محل ملاقات نیروی دریایی و زمینی سپاه مصری بود. نیروهای سلفی به فرماندهی عبدالله بن سعود و سعود بن سفیان با نیروهای عثمانی درگیر شدند که نبرد اول با پیروزی درعیه و گرفتن غنائم بسیاری به سود آنان به پایان رسید و طوسون پاشا از صحنه متواری شد (حسن ابوعلیه، ۱۹۸۳: ۶۲).

محمد علی پاشا چون خبر شکست را شنید دوباره سپاهی آماده و به کمک فرزندش روانه میدان کرد سپاه مذکور در سال ۱۸۱۲م به طوسون پاشا ملحق شدند (کورشون، ۲۰۰۵: ۸۹)، یکسال بعد طوسون پاشا توانست مکه و مدینه و جده را از وجود وهابیان پاک سازی کند و در اثنا جنگ بود که عبدالعزیز بن سعود در گذشت و فرزندش عبدالله بن سعود جانشین او شد (کورشون، ۲۰۰۵: ۸۹). جنگ ادامه داشت تا آنکه با پیشروی نیروهای مصری عبدالله بن مسعود در سپتامبر سال ۱۸۱۸ میلادی هیئت برای مذاکره به سوی ابراهیم پاشا فرستاد. ابراهیم پاشا در جواب او شرط تسلیم و رفتن عبدالله بن سعود به مصر را عنوان کرد اما عبدالله از قبول آن سر باز زد و چون در همان سال درعیه تسلیم شد عبدالله بن سعود دستگیر و به همراه چهارصدتن از همراهانش به قاهره فرستاده شدند (کورشون، ۲۰۰۵: ۸۹).

بدین ترتیب امارات درعیه که خود را به نام خلافت اسلامی قلمداد می‌کرد و شعار بازگشت به سنن پیشین را می‌داد و بیش از نیم قرن به مدت ۷۶ سال بر بخش‌های وسیعی از شبه جزیره عربی حکوت می‌کرد سرانجام در سال ۱۲۳۳ هجری قمری / ۱۸۱۸ میلادی سقوط کرد و دولت اول سعودی از بین رفت هر چند بعدها بازماندگان آل سعود با تشکیل دولت‌های دوم و سوم طومار عثمانی را در شبه جزیره عربی برای همیشه پیچاندند.

نتیجه‌گیری

ظهور محمد بن عبدالوهاب و افکار سخت و تشدید گرایانه او را باید به اوضاع سیاسی اجتماعی نجد مربوط دانست و البته تأثیر محیط آن منطقه دعوت او و شعار بازگشت به سنت سلف یا همان سنت اولیه از همان اول علاوه بر تحولات بر بعد مذهبی دینی، بعد سیاسی را نیز به همراه داشت. وی از همان او رویای تشکیل خلافت عربی اسلامی با اتکاء به سنت را در سر داشت آن هم با تکیه بر خوی و خصلت فقه حنبلی که می‌توان آن را خشن و سخت گیر دانست. برای همین نیز محمد بن عبد الوهاب به همراه پیروانان خود هر که را مخالفت می‌ورزید به بهانه سنت پیامبر و یا شرک از دم تیغ می‌گذراندند و این همان مسئله ای است که حاکم سعودی درعیه آن را درک کرده و از او به گرمی استقبال کرد تا برای پیشبرد اهداف خود از محمد بن عبد الوهاب استفاده کند و خیلی سریع هم با یک دیگر بیعت کردند و پیشبرد اهداف خود را با قدرت شمشیر و فتح جلو بردند. به بهانه اصلاح و بازگشت به سنت دولت نو بنیاد درعیه نیز حکومت خود را خلافت شمرد. حمله به عتبات مقدس و تخریب بارگاه مورد احترام شیعیان در همین راستا صورت گرفت که این اقدام به معنای تحدی و عدم پذیرش خلافت عثمانی بود. به طور کلی باید گفت موضع دولت عثمانی در اوایل، به علت دور بودن نجد از سائر اقالیم عثمانی و نبود دولت مرکزی قوی و دیگر مشکلات دامن گیر، عثمانی‌ها خطر درعیه را درک نمی‌کردند و اقدامات اولیه آنان چندان قوی و کنترل کننده نبود و زمانی خطر را درک کردند و تمام توان خود را گذاشتند که کار از کار گذشته بود و درعیه به سرعت در حال گسترش و نمو بود که سرانجام محول کردن مأموریت از بین بردن درعیه به محمد علی پاشا والی قدرتمند مصر موفقیت آمیز بود، زیرا مصر تحت حکومت محمد علی نسبت به سایر ایالت‌های عثمانی از انسجام و نظم بیشتری برخوردار بود. برای همین او توانست به خلافت جدید درعیه پایان دهد اما فکر تاسیس امارت اسلامی همچنان باقی ماند و سرانجام نوادگان آل سعود با تکیه بر فکر محمد بن عبد الوهاب با تشکیل دولت دوم و سرانجام سوم سعودی به خلافت عثمانی در شبه جزیره عربی خاتمه دادند.

منابع

- ابن بسام، عبدالله بن محمد. (۲۰۰۰). تحفه المشتاق فی اخبار نجد، الحجاز و العراق (چاپ اول)، مصحح ابراهیم الخالدی، کویت: شرکه مختلف للنشر و التوزیع الکویت
- ابن غنام، حسین. (۱۹۴۹). تاریخ ابن غنام (تاریخ نجد) (چاپ اول)، ریاض: دارالشروق
- احمد عاصم. (بی تا). عاصم التأریخی، ج ۱، بیروت: جریده حوادث
- الریحانی، امین. (۱۹۸۱). نجد و ملحقاته، بیروت: المطبعة العلمیة
- العثیمین، عبدالله بن صالح. (۱۴۳۱ق/۲۰۱۰م). نجد قبیل ظهور الشیخ محمد بن عبدالوهاب، السعودیه: مکتبه الرشد
- العیسی، محمد بن فهد. (۱۴۲۵ق/۱۹۹۵م). الدرعیة قاعدة الدولة السعودیة الاولی (چاپ اول)، السعودیه: مکتبه العیبکان
- بن ذهلول، الأمير سعود. (۱۳۸۰ق/۱۹۶۱م). تاریخ ملوک آل سعود (چاپ اول)، مصحح محمد العبودی، الرياض: مطبعة الرياض

- بن علی، یاسین. (۱۴۳۵ق/۲۰۱۴م). خروج الوهابیة علی الخلافة العثمانیة (قراءة و مناقشة شرعیة)، الاردن: مكتبة الزيتونة الالكترونیة بیربی، جان جاك. (۱۹۶۰). جزيرة العرب (چاپ اول)، ترجمه نجاه عامر، سعید الغر، بیروت: المكتبة التجارية پاشا، جودت. (۱۳۰۸). تاریخ جودت (چاپ اول)، بیروت: مطبعة جريدة بیروت
- حسن ابوعلیة، عبدالفتاح. (۱۹۸۳/۱۴۰۳). محاضرات فی تاریخ الدولة السعودیة الاولى ۱۱۵۷-۱۲۳۳ق / ۱۷۴۴/۱۸۱۸م، مصر: دار المریخ للنشر حسین خلف، الشیخ خزعل. (۱۹۶۸). حياة الشیخ محمد بن عبدالوهاب، بیروت: مطبع دارالکتب
- حقى جارشلى اسماعيل. (بى تا). اشرف مكة و امرائها فى عهد العثمانى، ترجمه خليل على مراد (۲۰۰۳ م ، ۵۱۴۳۴هـ)، بیروت: الدار العربیة للموسوعات دیدییه شارل. (۲۰۰۱). رحلة الى الحجاز فى النصف الثانى من القرن التاسع عشر الميلادى، ترجمه دكتور محمد خير بقاعى (۱۸۵۷م)، ریاض: دار الفيصل الثقافیة
- فردريك ج بيك، كولنيل. (۱۴۱۹ق/۱۹۹۸م). تاريخ شرقى الأردن و قبائلها (چاپ اول)، ترجمه بهاءالدين طوقان (۱۹۳۴م)، الرذن: النشر والتوزيع الاهليّة كورشون، زكريا. (۱۴۲۷ق/۲۰۰۵م). العثمانيون و آل سعود فى الأرشيف العثمانى (۱۷۴۵-۱۹۱۴م) (چاپ اول)، بیروت: دارالعربيّة للموسوعات موسيل، الويس. (۲۰۰۳). آل سعود دراسة فى تاريخ الدولة السعودیة (چاپ اول)، ترجمه سعيد فائز سعيد (۱۹۱۷)، بیروت: الدار العربیة للموسوعات نوار، عبدالعزيز سليمان. (۱۹۸۶). تاريخ العرب الحديث (چاپ اول)، القاهرة: دار الكاتب العربى